

Karácsony A-tól Z-ig

Adventi koszorú: Johann Heinrich Wichem német református lelkész által bevezetett újítás. 1838-ban az advent idején minden istentisztelet alkalmával újabb gyertyát gyújtott meg a fenyőágakból font koszorún. Az ő koszorúján még huszonnégy gyertya volt. Később ez csökkent le négyre (hogy csak a karácsonyig hátralevő négy vasárnap, a négy hét jelzője legyen). Előbb az észak-német területeken terjedt el általánosan, majd Ausztrián keresztül Magyarországon is. Nálunk az 1950-es évek végétől kezdett egyre népszerűbb lenni.

Ajándékkikiáltás: Dániában az ajándékosztáshoz a családtagok kikiáltót választanak. Az illető egyenként olvassa fel az ajándékot kísérelő cédulákat, amelyen arrafelé nem csak a címzett s az ajándékadó neve, hanem valami humoros tanács vagy emlékeztető is szerepel. Az illető köteles azonnal kinyitni és megmutatni (felpróbálni, bekapcsolni, elindítani... stb.) azt, amit a csomagolóanyag mögé rejtett a meglepetés kiagyaloja. A következő ajándék kikiáltására csakis ezután kerülhet sor.

Almahalászat: Bálint Sándor, Szeged híres néprajztudósa írta le a Miske elmagyarosodott szlovák népe körében megfigyelt szokást, mely szerint a nagylány – ha az nincs: a család gazdasszonya – akkor húz egy vödör vizet a kútról, amikor az éjféle misére az elsőt harangozzák. Beledobnak a vödörbe egy szép piros almát, amelyet aztán foggal halásznak ki belőle. A család minden tagja ezzel húzogatja meg az arcát, hogy majd pirosak, egészségesek legyenek. Az

almát aztán visszadobják a vízbe, de ostyamaradékot is vetnek bele. Ezzel meg a jószágot itatják meg, vigyázva, hogy az alma azért ép-ségben maradjon egészen újévig.

Álmennyezet: a finnek körében szokás közelbe hozni a Mennyeek országát az ünnep idejére. Ilyenkor egy szalmakerettel takarják el az ünnepi szoba mennyezetét, s teleaggatják azt különböző méretű és alakú színes papír-, festett fa-, illetve szalmacsillagokkal.

Babhajtás: a Szakonyfaluban élő szlovén családoknál volt szokásban, hogy szenteste – a természetfeletti lények megnyerése érdekében – főtt babszemeket hajigáltak a szobáik mind a négy sarkába. Úgy hitték ugyanis, hogy a karácsonyra virradó éjen átjárhatóvá válik a két világ, s egyetlen éjszakára elszabadulnak ezek a teremtések, akik azonban így megbékélhetők.

Badnjak: szerb karácsonyi szokás, hogy a családfő az erdőn, egy szívből jövő imádság után a Szentháromság nevében, háromszori fejszecsapással levág egy ágat, ami szenteste kap központi szerepet. Ennek az ágnak a neve a badnjak, s az jelenti az ünnep kezdetét, hogy beviszik a szobába, vagy a konyhába, és a lángok közé vetik a kemencében, kályhában vagy a tűzhelyen.

Beigli: a mifelénk a karácsonyi sütemények királyának tartott, szinte elengedhetetlen mákos- és diósbeigli eredetileg a zsidók édességei közé tartoztak. Ők készítették először, s a feljegyzések szerint már a XVI. században álta-

lánosan elterjedt volt a körükben. Magyarországra sziléziai betelepülők hozták magukkal. Közvetítésükkel vált a beigli a magyar konyhacukrászat közkedvelt ünnepi csemegéjévé.

Cigányveszedelem: a cigány hitvilág veszedelmes és rosszindulatú lényei közül, a Mulók-nak nevezettekől különösen tartottak. Ezek – úgy hitték – karácsony és újév éjjelén a legaktívabbak. Hogy magukat megóvják tőlük, a cigányok a kunyhóik és barlangjaik bejáratánál rongyba kötött szerezsendiót és kámfort akasztottak fel.

Csesznyiha: Szerbiában a karácsony elképzelhetetlen a csesznyiha, a zsírral megkent, vagy mézzel átítatott, dióval-mazsolával töltött hagyományos rétes nélkül. Aki megtalálja a bele süttött ezüst- vagy aranypénzt, szerencsés esztendőre számíthat.

Csillagkiáltás: Lengyelország egyes vidékein még ma is élő szokás. A naplemente után az egész család a szabad ég alatt áll. Mindannyian az eget lesik, mert aki az égbolton az első csillagot megpillantja s harsány kiáltással a többiek tudtára adja, azt a következő évben nagy szerencse éri. Az első csillag elkiáltása után veheti csak kezdetét a szentestei vacsora.

Doboznap (Boxing day): Nagy-Britanniában nevezték így december 26-át, karácsony másnapját. Az elnevezés onnan ered, hogy régen a tejesembereknek vagy a postásoknak, akik december 26-án már dolgozni voltak kénytelenek, a családok apró aján-

dékokat adtak kis dobozokban, vagyis „bokszt”-okban. (Ma már – kevésbé dobozigényes – sokkal kisebb, ajándékkal, pénzzel kedveskednek, így többnyire csak a nap népies neve figyelmeztet már az eredeti hagyományra.)

Erdőőrzés: a karácsonyfa-állítás szokásának terjedésével december tájékán megszapordtak az erdei fenyőtolvajok. Följegyezték, hogy Elzászban már a XVI. század elején őrizni kellett a fenyőerdőket, s rendeleteket hoztak a fa megszerzésének jogára.

Éjféλι mise: I. Gergely pápa (590-604.) ideje óta, minden katolikus pap három misét mondhat karácsony napján. Éjfélkor az angyalok, hajnalban a pásztorok tiszteletére, valamint nappal a karácsonyi nagy misét. Az elsőt nevezik éjféλι misének.

Fácskaházásítás: Karácsony délutánján az egykori magyarországi vándorcigányok körében zajló varázsceremónia. Egy hegyoldalon kiválasztott, szerencsésnek ítélt helyen a földbe szúrtak egy fűzfát meg egy fenyőfácskát és azokat vörös fonállal kötötték össze. Ezt nevezték a fácskák összeházásításának. Másnap elégették a kis fákat és a keletkezett hamut később különféle nyavalyák gyógyszerként használták fel. Karácsony éjjelén – hitük szerint ugyanis – a „Minden mag fája” az égből lehajolva, az ilyenkor házásított fácskába nagy győgyerőt oltott. A hagyomány jelenlegi gyakorlásáról nincs tudomásunk.

Fokhagyma: a hagyományörző horvátok, mielőtt megkezdenék szenteste az étkezést, rituálisan egy-egy gerezd fokhagymát fogyasztanak el az egészség megőrzése érdekében. Ezt követően almát és szőlőt (illetve mazsolát) esznek a jólét megteremtéséért, amit a gibunica nevű kalácsból elfogyasztott egy-egy falat, végül házi készítésű vörösborral történő koccintás követ. Utóbbiaktól a családi összetartás fenntartását remélik. Csak ezek után ülnek az

asztalhoz, hogy a bőséges vacsorát is eltüntessék róla.

Gabonakereszt: a norvégok a svédekhez hasonlóan szalmából készített kecskebakot tesznek a ház elé, náluk azonban elengedhetetlen a közvetlenül mellé állított gabonakereszt is. Errefelé – szinte kötelező házdíszként – minden ablakba csillagot akasztanak.

Gyerekkarácsony: eddigi ismereteink szerint, a fennmaradt feljegyzések alapján, az első olyan karácsonyfa-állítás, amit vérségi kapcsolatban nem álló, nagyobb létszámú gyerekközösségnek szántak, Magyarországon 1855-ben történt. A Hanság déli pereménél fekvő Osli község papja, bizonyos Jáky Ferenc plébános rendezett a helyi iskolásoknak gyerekkarácsonyt. Fenyővel, gyertyákkal, betlehemmel, ajándékokkal, közös énekléssel.

Hagymakalendárium: Benedek Elek rögzítette azt a Göcsejben egykor általános szokást, hogy karácsonykor, mielőtt a templomba mennek, három betmetelt és megszózott vöröshagymát tesznek az asztal sarkára. Minden hagyma egy-egy hónap megtestesítője. Miséről hazajövet megnézik a hagymát s a melyikben a só nedves, annak a hónapja hitük szerint esős, nedves lesz.

Hajódíszítés: Görögország vidékein még ma is nagyon elterjedt szokás, hogy a dolgoz hétköznapjaikban központi szerepet betöltő halászhajókat karácsonykor ünnepi köntösbe öltöztetik. Szinte karácsonyfaaként díszítik fel ilyenkor a bárkákat. (Régen a délnyugati tengerparti településeken még a lakásokban is egy közepes méretű feldíszített hajómakett kapott központi helyet a szentesti családi étkezésnél.)

Házigyónás: Bálint Sándor néprajzkutató írta le a Bajmóc (Bojnice) mezővárosában megfigyelt szokást, mely szerint karácsony estéjén a család egyik tagja

– legtöbbször az apa – papnak öltözött, majd az asztalfővel szemben leült egy székre és a családtagjait meggyóntatta. Mindenképp ráolvasta az esztendő folyamán elkövetett hibáit, bűneit.

Hét fogás: a hetes, mint mágikus szám a bolgár karácsonyozási szokásokban is helyet kap. Bulgáriában szenteste hét különböző hústalan fogásból álló menüt kell végigenniük mindazoknak, akik a következő karácsonyig kiváló egészséget szeretnének maguknak. Egyik felszolgált fogást sem szabad kihagyni, mert az megtörné a szerencsét. A legtöbbször fehérbabból és káposztából készült ételek, tökkel töltött leveles tészták, fűszeres, vagy zöldséges rizzsel töltött szőlőlevelek, zöldségpörköltök szerepelnek a felszolgált ételek között.

Hópehelylány: az ukrán gyerekeknek karácsonyi ajándékot szállító Jégapó jobbkeze. A három rénszarvas által húzott szánon szállítmányozzák együttesen az ünnepi meglepetéseket. Az ábrázolások szerint hagyományosan ezüstkék, szőrmediszítéses ruhát, fején pedig korona formájú hópehely visel.

Jézuska választás: a XVII. századtól folyamatosan megrendezett nürnbergi karácsonyi vásár részeként, a nyitónapon a nürnbergi Christkind a Frauenkirchentemplom karzatáról zenével kísért ünnepélyes köszöntőt mond. A alkalmi jelmezes gyerek két évig játszhatja a szerepét, minden második évben ugyanis a város új Jézuskát választ meg magának a számos jelentkező közül.

Kívánsághajók: Portugália egyes tengerparti településeiben a gyerekek az Advent első napjaiban papírcsónakká hajtogatják a karácsonyi ajándék-kívánságait tartalmazó leveleket, s az óceán hullámaira bízzák azok Jézuskához kézbesítését.

Kolinda, kolenda, koljádá: a karácsonyi ének neve a különböző

népeknél (sorrendben: a románoknál, lengyeleknél, oroszoknál). A latin Calendae Ianuariae kifejezésből eredeztetik, ami az új év kezdetét jelentette. (Calendae a hónap első napja volt a római naptárban, s a Julianus-naptárban a kétarcú istenről, Ianusról, Janusról elnevezett hónap volt az első.) Az egyházi év ugyanis karácsonytól-karácsonyig tartott, így az évkezdést ahhoz is köthető volt.

Krisztuskenyér: minden görög család karácsonyi asztalán ott van a Hrisztopszomo vagyis Krisztuskenyér. A kenyér közepén lévő kereszt Krisztust jelképezi, körülötte pedig dióval, cukorral gyönyörűen feldíszítik, és a család életével kapcsolatos ábrát – például foglalkozást – raknak ki. A kenyér felvágása külön szertartás: az első szeletet Krisztusnak ajánlják, a többi pedig tiszteletbeli sorrendben szétosztják a család tagjai között. A legvégén még az állatoknak is adnak belőle.

Kútbékítés: a magyarországi szlovéneknél a két világháború között megfigyelt népszokás. A karácsonyfát – amit a mennyezetten levő lámpakampóba akasztottak – más díszek mellett piros és fehér szalagokkal is felékítették. Az ünnep elmúltá után újév napjáig vártak, majd szalagos fát a kútra helyezték. A kút szellemének áldoztak vele, hogy ne apaszsa el a vízforrást.

Legrégbbi karácsonyfa-ábrázolás: a német kultúrtörténész, Bieritz szerint s karácsonyfa legrégebb képi emléke az idősebb Lucas Cranach (1472-1553) nevéhez fűződik. Egy 1509-es keltezésű rézmetszeten látható fát csillaggal és gyertyákkal díszítették fel.

Legrégbbi magyar karácsonyi ének: a „Csordapásztorok” című ének a Kisdi Benedek püspök által 1651-ben kiadott katolikus énekeskönyvben maradt fenn. Külön szerencse, hogy a XV-XVI. században született dalnak egy másik könyvben, a több mint egy

évszázaddal későbbi, 1774-ben keletkezett úgynevezett Deák-féle énekeskönyvben a kottája is megtalálható.

Máglyalángok: több évszázados múltú szokás volt Svájcban, hogy karácsonykor a hófödte hegycsúcsokon nagy, messziről is jól látható, hosszan égő máglyákat gyújtottak. Újabban a hegymászók ismét szívesen vállalkoznak a hasonló megemlékezésre.

Mária-vacsora: a Székelyföldön nevezték, nevezik így a szenteste központi eseményét, a különösen ünnepre készített estebédet.

Mazsolaemberke: a híres frankfurti karácsonyi vásár egyik jellegzetes, messzehírvű csemegéje, amelynek német neve: Korinthenmännchen. „A szeme borókabogyó, az orra mandula, a szája mazsola” – írta róla Clemens von Bertano.

Mindenki karácsonyfája: 1887-es decemberében az Egyesült Államokbeli Harrisburg nevű városában állították fel a világ első „Mindenki karácsonyfáját”. A legszegényebbre gondoltak, akiknek még fára sem telik, s a csavargókra, akiknek még otthonuk sincs, nemhogy fenyőt díszíthetnének. Azt kívánták, hogy nekik is legyen helyük ünnepelni. A kezdeményezés aztán hamar szerteterjedt, s átlépte az országhatárokat is. Feljegyezték, hogy az amerikai útjáról hazatérő Slachta Margit apáca, legitimista politikus szorgalmazta, hogy nálunk is meghonosodjon ez a szokás. Javaslatára először Budapesten, 1927-ben állították fel a „Mindenki karácsonyfáját”. Igaz, mindjárt tizenöt különböző helyszínen. A források csak annyit jegyeznek meg, hogy több, szegények lakta városrész is szerepelt közöttük, de visszaemlékezők szerint az egyik helyszín a ferencvárosi Mária Valéria telep volt.

Nagykarácsonyi posta: a Magyar Posta 1993-ban kezdte meg a karácsonyi ünnepekhez

kapcsolódó különleges szolgáltatást, melynek keretében a képeslapokat, leveleket az adventi hetek alatt – hetente változó grafikájú – alkalmi bélyegzővel látják el Nagykarácsony község postahivatalában. Azok küldeménye, akik ezt igénylik, így először oda érkezik meg, majd Nagykarácsonyból egy-két nap csúszással, ünnepélyesebb küllemmel magukhoz a címzettekhez is.

Naptár csúsztatás: az ortodox keresztények egyházi naptára a Julianus-naptár, a Gergely-naptártól való – jelenlegi – tizenhárom napos időcsúsztatása következtében, január 7-én mutatja a december 25-ei dátumot, így ők aznap ülik meg a karácsonyt.

Nyitott kapuk éje: Írország számos vidékén karácsony előestéjén kenyeret, tejet készítenek az asztalra, az ajtót pedig nem zárják be éjszakára. Ezzel fejezik ki vendégszeretetüket (s teszik a helyi közbiztonság fokára iriggyé a világ többi lakóját). E szokásukkal azt kívánják lehetővé tenni, hogy hozzájuk Mária és József a kisdeddal, bármikor betérhessen, ha elfáradtak és megéheztek volna hosszú – s manapság egyébként váratlan – útjukon.

Ostyahordás: érdekes karácsonyi szokás volt a régi Magyarországon az ostyahordás, amely főleg a palócok és jászok körében virágzott. A kántortanító a diákjaival ostyát küldött a hívek házához. Az ostyahordó gyerekek énekét és a kántortanító figyelmét ajándékkal illet viszonzni.

Pinata: Latin-Amerika szerte karácsony tájt árult, többnyire valamilyen állatalakra készített nagyobb cserépedény. Ezt töltik meg mindenféle ajándékkal (gyümölcsökkel, kisebb játékokkal), majd felfüggesztik valahová. A bekötött szemű és így megforgatott gyerekek egy-egy bottal próbálják megtalálni és szétütni a teli akasztmányt. Amikor a pinata darabjaira hullik, annak szerteguruló tartalmát – még mindig

bekötött szemmel – kell a gyerekeknek összeszedni. Ki mit talál, az az ő ajándéka.

Püspökkenyér: az Európa szer- te legismertebb karácsonyi süte- mény a szászországi Naumburg városából indult hódító útjára. A fennmaradt iratok szerint az idáig ismert legrégebbi püspökkenye- ret Henrik, az akkori naumburgi püspök megrendelésére készítette el 1329-ben a pékek városi céhe. Később, a középkor alkonyán ebből alakult ki azután a német nyelv- és szokásterületen rendkí- vül népszerű Stolle.

Saját karácsonyfa: Hollandi- ában és Belgiumban a XVIII. században még minden család- tag kapott egy feldíszítendő saját fenyőfát karácsonyra. Az egyes fák mérete a születési sorrendet követte. A század végére feledés- be ment a szokás, akkortól már mindenütt csak egy családi fát ékesítettek.

Sószínezés: Svájcban karácsony- kor és újévkor is szokás meg- ajándékozni a gyerekeket. Előbb Karácsonyapó, utóbb Télkirályfi szállítja a meglepetéseket. A beha- vazott párkányú ablakokat észre sem veszik. Ezért az ajándéklésők a lefekvés előtt színesre festett söt szórnak az ablakpárkányra, hogy az illetékesek már messziről ész- revegyék: gyerek lakik az üveg- táblák mögött. A só színezéséről, nagy izgalmak közepette, maguk a gyerekek gondoskodnak.

Szakajtó: a székely Sóvidéken egykor elmaradhatatlan kará- csonyi kellék volt. Erdélyi néphit szerint karácsonykor az asztal alá tett kenyérszakajtóba beszáll a kis Jézus, azért szénával kell a szakaj- tót megtölteni. A széna alá kuko- ricát szokás tenni. E kukoricától – úgy tartják – kétszeresére hízik a baromfi, a szénától meg a többi háziállat.

Szalmapadló: általános délszláv népszokás, amely arra emlé- keztet, hogy Krisztus jászolban született, és a szalma volt a fek-

helye. A szerbek valaha ilyenkor a szenteste étkezése helyszínéül szolgáló szobát vastagon bete- rítették szalmával, s az ajándékokat is alá rejtik. Manapság többnyire már csak jelzésértékkel bír, de – a karácsonyfával ellentétben – kis mennyiségben mindenképpen jelen van az ortodox szerbek ün- nepi asztala környékén.

Teddy-bear: az amerikai kará- csonyfán nincs sem szalon- cukor, sem csillagszóró, helyette Európai szemmel meglehetősen szokatlan díszek szerepelnek (kis kávéscsésze, mini szobabútor stb.). Egy valami azonban szinte kötelezően rajta van, s ez egy apró Teddy-mackó, amely a hagyomá- ny szerint Theodore Roosevelt egykori elnök keresztnevét kapta. Az elnök ugyanis egy karácsonyi vadászaton megkönyörült egy puskacsöve elé tévedt kölyökmac- kón (így lett az Teddy's Bear, azaz Teddy mackója).

Tomte: svédországi manó, aki egész évben a kerteket őrzi. Helyi hagyományok szerint ő hozza a karácsonyi ajándékokat. Ezért az- tán szenteste különösen kedvesek akarnak lenni vele. Mindig egy tál kását tesznek ki a számára a ház elé, a kertbe, nehogy megha- ragudjon az épület lakóira.

Tyúkjóslás: az oroszországi fal- vakban még ma is eleven ez a régi hagyomány. A pravoszláv karácsonykor a vacsora előtt ösz- szegyűl a ház népe a konyhában. Az idősebb családtagok irányí- tásával a legifjabbak termésma- gokból tornyoznak halmokat a konyha kövére. Az öt magkupac- nak egyforma magasnak és közel azonos átmérőjűnek kell lenniük. Melléjük egy-egy cédulát tesznek a következő feliratokkal: Halál, Születés, Házasság, Gazdagság, Szegénység. Ezután elmennek étkezni a nagyszobába. Pontban éjfélkor találomra bevisznek egy álmából felvert tyúkot az ólból az eleség elé. Azt lesik, hogy melyik cédula mellől kezdi csi- pegetni a magokat, melyik dom- bocskából eszik legtöbbet. Ebből

következtetnek az eljövendő év legfontosabb eseményére.

Urbi et orbi: hagyományosan karácsonykor (egyébként csak húsvétkor, illetve pápává történt megválasztása alkalmá- ból) a pápa által a vatikáni Szent Péter bazilika középső erkélyé- ről (az ún. Áldások erkélyéről) a városnak – Rómának – és a föld- kerekiségnek (az emberiségnek) mondott ünnepi áldásadása.

Üvegdíszek: a XIX. században Csehországban készítették az első, a karácsonyfákra akasztha- tó üvegdíszeket, üveggömböket. (Ezek gyártásáról 1848-as az ed- dig ismert legrégebbi feljegyzés.) A nagy sikerre való tekintettel a cseh üvegfúvók kis házi műhe- lyeit rövid időn belül üzemekre cserélték, másképp nem győzték már hazai és külföldi megrende- lések teljesítését.

Villanykörte: Edison, az em- beriség legnagyobb feltalá- lója számára nem voltak ünnepna- pok. Egyetlen napra sem hagyott fel a kísérletezéssel. Így történhe- tett, hogy 1879-ben ő és az embe- riség is karácsonyi ajándékként élhette meg az egyik legnagyobb technikátörténeti pillanatot. Az első használható szénszálas izzó ugyanis pontosan karácsonykor, az említett év decemberének 25. napján fénylett fel Edison labo- ratóriumában. Akkor még senki sem sejtette, hogy egykor pará- nyi színes izzókból álló karácso- nyi füzér díszítheti majd a szegé- nyebb családok karácsonyfáit is.

Zenés zarándoklat: az olaszor- szági pifferariknak nevezett pásztorsíposok, népdudások ka- rácsony hetében, óriási zenebonát csapva, Rómába zarándokolnak az Abruzzók hegyei közül. Ott is zenélnek, énekelnek, sőt táncol- nak is Szűz Mária és a gyermek Jézus képei előtt, mert azt tartják, hogy mindenkinek úgy és azzal kell kifejeznie az ájtatosságát, amihez legjobban ért.

Hegedűs Sándor összeállítása